

РОЛЬ ІСТОРІЇ В ОСМИСЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ ТА ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ У РОЗУМІННІ ПОГЛЯДІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

П. Г. РАДЬКО

Актуальність проблеми полягає в тому, що всебічно осмислити минуле, розібратися в сучасному й визначити орієнтири на майбутнє неможливо без глибокого проникнення в душу народу, розуміння його національного характеру та державотворчих можливостей. Сьогодні існує думка про те, що кілька років незалежності показали навіть недалекоглядним у питаннях духовної культури особам, що без примату Духу над тривалістю побуту не буде ні нації, ні держави, ні самостійності, ні матеріального благополуччя кожного. У психологічній історії народів, так само як і в духовному житті окремої людини, ніщо, одного разу виникнувши, не зникає, все якимось чином зберігається й за певних умов може впливати на поверхню. Оскільки в кожного покоління є свої турботи й проблеми, а від того — власні інтереси й власна точка зору, то з цього випливає, що кожне покоління має право на свій власний погляд на історію та її тлумачення, яке доповнює інтерпретацію попередніх поколінь.

В історії української науки XIX – першої третини XX століття, одне з почесних місць належить Михайлові Сергійовичу Грушевському – видатному вченому, людині широкої ерудиції, надзвичайної працьовитості. Сучасними дослідниками визнано, що, володіючи енциклопедичними науковими знаннями, здатністю всебічно аналізувати і в художній формі відтворювати історичні процеси, він яскраво виявив себе в багатьох галузях знань: історії, археографії, літературознавстві, фольклористиці тощо. Але, насамперед, М. Грушевський – це визначний історик і патріот, який створив перше найбільш повне, узагальнююче дослідження з історії України [2].

Сьогодні історична наука покликана сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості створенню бази прогнозування і визначення шляхів нашого розвитку, суттєво впливати на стан суспільної думки як у власній країні, так і за її межами, допомогти своїй державі у виробленні оптимального внутрішнього та зовнішньополітичного курсу, осмисленні складних суспільних інтересів минулого і сьогодення [5, с. 3]. І саме наукова спадщина М. Грушевського дає можливість у повній мірі досягнути роль історії в пропаганді державотворчих традицій українського народу, його національних інтересів.

Історіографічні праці Д. Дорошенка, В. Герасимчука, М. Кордуби, Б. Крупницького, О. Оглобліна, Л. Винара та ін. поступово сформували цілісний, неупереджений образ історичної спадщини Михайла Грушевського. Одна з перших спроб окреслити історіографічні зацікавлення М. Грушевського належать О. Прицаку, який, характеризуючи творчість ученого, наголошує, що М. Грушевський приніс в історіографію розвинену українську науку з її методологічними вимогами, європейські спроби наукового дослідження [6]. Вагомим внеском у дослідження творчої спадщини М. Грушевського є праці П. Соханя, В. Ульянівського, С. Кіржаєва [10], а також публікації, авторами яких стали К. Балаханов, Г. Бурлака, І. Гирич, В. Лутай, О. Ясь [3] та інші.

Мета: висвітлити погляди М. Грушевського на соціально-виховну роль історії в розумінні національних традицій державотворення та гуманізації освіти в умовах входження України в Болонський процес. Адже дослідження процесу національного державотворення зумовлене потребами практики, насамперед формуванням в Україні громадянського суспільства і побудовою правової, демократичної, соціальної держави, вихованням людини-патріота, громадянина.

Основним методологічним орієнтиром цього дослідження є визначення Конституцією України національно-державницької парадигми, згідно з якою традиції мають багатовікову історію українського державотворення, а держава розглядається як найважливіша форма реалізації народного суверенітету, народ же є джерелом державної влади. Важливим є також методологічне застереження М. Грушевського про те, що історія повинна служити перемозі й закріпленню ідей та настроїв гуманізму і демократизму [2, с. 105].

Як учений-історик широкого профілю, що не обмежувався якоюсь однією галуззю історичних знань, М. Грушевський глибоко та всебічно розробляв практично всі періоди і проблеми не тільки вітчизняної, а й світової історії. Історію свого народу він завжди розглядав в органічному взаємозв'язку з історією інших народів і, насамперед, російського, литовського, польського та інших.

І сьогодні для історичної науки актуальним є методологічне твердження М. Грушевського: „Життя українського народу заповнило надзвичайно велику сторінку в книзі історичного розвитку народів, щоб її можна було викреслити або обійти без шкоди для прагматичного зв'язку, для розуміння

історичної еволюції і взаємозв'язку різноманітних явищ. Історія Східної Європи не може вирішити, або вирішить неправильно багато питань, не володіючи достатніми знаннями з історії України, а керуючись у своєму напрямку невірними поглядами, побитими і неперевіреними загальними місцями. Така ж доля спіткає історика культури, філолога, фольклориста, етнологіста, економіста, який візьметься за будь-яке питання, в якому грають роль Україна, український народ, його культурна історія або сучасні економічні відносини. Не маючи точних даних відносно України або володіючи знаннями неправильними, неповними і неточними, він змушений буде або відступати, або замінити недостатність точного знання здогадами і гіпотезами. Мати такий пробіл у своїй галузі науки представникам тієї чи іншої галузі науки невігідно і неприємно" [2, с. 19]

М. Грушевський був переконаний у тому, що історія дає можливість людині пізнати себе і своє ставлення до навколишнього світу, й це пізнання проходить у проекції часу і простору, у розрізах вертикальних і горизонтальних, у перспективах сучасного життя та його історії, яка зрештою надає допомогу скрізь і завжди, для з'ясування та усвідомлення сучасного становища, служить підставою його інтерпретації. У здійсненні античного рецепту – „пізнай себе”, що й досі служить головним завданням навчання, на думку М. Грушевського, історія в різних видах і проявах має важливе виховне значення, яке за нею визначилось ще з тих часів, коли можна взагалі говорити про якість виховання людини [2, с. 55–56]. Історія відіграє важливу роль у вивченні національних традицій українського народу, великих справ предків. Саме національні традиції є моральним стимулом, засобом соціального виховання. Вони вбирають у себе те, що ціниться в соціальній діяльності людини, окремого державного діяча, є підставою людської солідарності, на якій живе і розвивається громадське життя.

Історична наука, виконуючи свою соціально-виховну функцію, все більш рішуче переходить на точку зору „історії людства” й оцінює її в цілості. В історії є епохи більш продуктивні і впливові в загальній еволюції людства, а епохи безплідних та нецікавих, з погляду цієї еволюції, немає. Діяльність людської думки і уяви, людської організації, людської техніки йшла безперервно, і в результаті їх розвитку часто народи й епохи, полишені в тіні дотеперішньою наукою, мають великий інтерес. „Блискучі епохи”, роздуті літературною чи монументальною спадщиною, випадково висунуті на передній план, при ретельному розгляді виявляються менш продуктивними. Однак, забуті шкільною історіографією періоди мали конструктивне значення в історії людства.

У зв'язку з цим М. Грушевський зазначав, що важливі й великі продуктивні моменти в історії людства, на яких мусить бути дійсно зосереджена увага учня чи взагалі того, хто знайомиться з історією, можуть бути відповідно оцінені й зрозумілі в загальній перспективі людського життя. Цю перспективу треба подати, звичайно, в певній пропорції, щоб не розгубити увагу на дрібницях маловартісних, інакше буде не історія, а хрестоматія уривків з історії.

Водночас, на думку М. Грушевського, історія рідного краю не перестане бути детермінантом історичного повчання. Адже рідна історія виявляє цінності традицій рідного краю, моральних вартостей попередніх поколінь, котрі своїми жертвами, стражданнями й подвигами, працею думки і працею рук привели на нинішній щабель еволюції нинішнє громадянство. Саме тому рідна історія в сфері морального, соціально-виховуючого впливу, його безпосередності і влади над почуттями може дати значно більше, ніж інша галузь науки. Виходячи з цього, рідна історія повинна бути розвинена найбільш повно й детально вивчена, а на її основі має проводитися методична робота з формування історичного мислення. Методологія історії в певних, найбільш простих формах мусить знайти місце і в програмах навчальних закладів.

Завдяки вивченню історії рідного краю вимальовується і простежується загальна перспектива історії, веде учня в загальну перспективу, наділяє його об'єктивними мірками й критеріями, щоб він міг пізнати, яке місце належить цьому своєму і рідному в загальному, щоб воно в його уяві не було ані занадто великим, ані занадто малим, незначним.

Зважаючи на таку історіософічну концепцію, М. Грушевський дозволив собі рішуче виступити проти тієї перебільшеної уваги, що присвячувалася певним частинам чи епізодам історії і водночас нехтувала іншими, порушувала загальні перспективи й об'єктивні оцінки історичного процесу. Тільки випадкові обставини надали виняткове місце в історичному навчанні історії Ізраїлю, атенської громади, Римської республіки. В історії Ізраїлю були епохи дуже цікаві і важливі для загальнолюдської спільноти і особливо європейської історії. Те саме можна сказати про історію Греції і її демократію, Римську республіку або Францію XVII – XIX століть.

Все це мусить знайти місце в перспективі історичного процесу, а рамки його повинні бути розширені за межі історії сучасної європейської культури, що підкреслювала тільки ті моменти, які були важливі з її точки зору – із становища впливів та внеску в розвиток політичного і культурного життя нинішньої Європи, з котрою вона оцінювала всю історію людства. М. Грушевський акцентує увагу на тому, що історична наука зійшла з тієї позиції й намагається наблизитися до поняття історії людства. Вивчення її мусить зійти з європейського егоцентризму і відкинути таку мірку, що тільки те важливе й варте уваги, що діялось у Європі і мало вплив на формування її життя й культури. Це особливо

актуально сьогодні, коли в новітній історичній науці обґрунтовуються надмірні орієнтації України на Європу або, навпаки, робиться спроба заохочення проросійським варіантом ціннісних орієнтацій. На думку академіка І. Ковальченка, „...немає ніяких історичних підстав характер і рівень розвитку деякої групи країн представляти як зразок, на який повинні орієнтуватися інші країни, бо будь-який тип суспільно-політичного розвитку у загальному плані відносний і історично змінюється” [4, с. 21].

Таким чином, історія свого народу й свого краю вказують на роль і місце певного моменту в історичному розвитку цього краю й народу, спираючись на його історичні традиції. Історія всесвітня, на думку М. Грушевського, встановлюючи цю історичну картину свого краю чи народу в загальній світовій перспективі, даючи відповідний масштаб для об'єктивної оцінки її змісту, запобігає переоцінці національних мотивів, інтересів, заслуг та обов'язків, виходячи з реалій загального історичного процесу. В епохи інтенсивного національного будівництва застереження проти гіпертрофії національного самовозвеличення й винятковості дуже потрібні, і на це треба звернути увагу нам в умовах сучасного державного будівництва.

Варто враховувати ту обставину, що поруч з національним або державним гіпертрофованим егоїзмом чи егоцентризмом ще може існувати егоцентризм расовий, наприклад, егоцентризм „арійський” чи „білий”, який протиставляє себе расі семітській або расі жовтій, егоцентризм германський або слов'янський, егоцентризм християнський або католицький тощо. Ця короткозорість дуже шкідлива навіть у теоретичному плані. Легковажність до всього, що діялось поза європейським обрієм, нічого корисного не може дати. Але теорію справа не закінчується. Можна зустрітися з дуже прикрими, просто-таки ганебними проявами такої європейської „винятковості”. З історії відомі факти європейського звірства в колоніях і різних екзотичних краях, придушення будь-яких інтересів, людських прав, яке виправдовувалося тим, що воно діялось в інтересах спасенної європейської культури, європейської цивілізації, так само, як колись різні звірства виправдовувалися мотивами навернення „невірних” на єдино спасенну віру католицьку та поширення її із цим засліпленням, расовою чи будь-якою іншою обмеженістю, на думку М. Грушевського, має боротись вивчення всесвітньої історії.

Входячи у сферу культурних традицій народів Середземного узбережжя, єгиптян, фінікійців, егейців, греків і простежуючи їхню історію у зв'язку з іншими вогнищами культури, такими як Індія, Китай, американська культура, визнаємо, що вони заслуговують не меншої уваги і не повинні залишатися поза межами вивчення історії.

Якщо брати сферу релігійного життя, яке відіграло значну роль у розвитку культури, розвитку державного будівництва, то, очевидно, що школа зовсім не може підходити з міркою єдино правдивої релігії, наприклад, християнства, применшуючи впливи інших релігій, які для історика мають великий культурний і соціальний інтерес, значення котрих оцінюється їх впливом, розмірами й характером, творчим чи руйнівним, в історичнім процесі.

Буддизм та іслам мали величезне значення, і з цього погляду заслуговують на місце поруч із християнством. М. Грушевський акцентував увагу на тому факті, що чверть мільярда людства живе ідеями ісламу, а півмільярда – ідеями буддизму, майже стільки, як християнства [2, с. 67]. Зрозуміло, що з цими чинниками треба рахуватися, так само як і з великим цивілізаційним значенням цих релігій у минулому чи на тих територіях земної кулі, куди не доходять ідеї християнства.

Сьогодні варто враховувати, що громадяни України сповідують ряд християнських, а також і нехристиянських релігій, не говорячи вже про те, що існує значний прошарок атеїстів, які також мають право на власні переконання. Як відомо, сьогодні (якщо виходити з кількості релігійних громад в Україні) серед українців на першому місці є Українська православна церква, потім Українська католицька церква, на третьому місці українські протестанти (якщо розглядати всіх їх разом: євангелістські християни-баптисти, християни віри євангельської, адвентисти сьомого дня та інші відгалуження), на четвертому – Українська автокефальна православна церква.

Всесвітня історія дає можливість накреслити картину велетенського шляху, який людство пройшло від своїх початків до тих культурних здобутків, що ми тепер вважаємо прикметами дикунського життя (глиняний горнець, сокира, плуг, піч). Якою незвичайно плідною, повною влучних спостережень, геніальних винаходів, високого культурного змісту є взагалі вся та епоха людського життя, яка випередила європейську культуру. Адже в духовній спадщині культурної людини повинні відкладатися всі пройдені зміни, повинні залишитися відбитки пережитих епох, настроїв і думок.

Враховуючи ті географічні та історичні умови, які вводили Україну в широкі зносини і зв'язки із заходом або північчю, зі сходом і півднем варто звертати погляд не тільки в романо-германські краї або на Балкани, а й на Малу Азію, Єгипет, Персію, Туркестан, Середню Азію й навіть Китай і узбережжя Індійського океану. Без сумніву, ці географічні, економічні та всілякі інші впливи проявлятимуться в нашій житті і надалі, будуть розвиватися вільно, звільнятимуться з тих невірних пут, які досі стримували [2, с. 67]. Адже при будь-яких економічних, культурних, політичних зв'язках не тільки життя татарське, молдавське, турецьке, а навіть перське, індійське, туркестанське і так далі

може бути ближче пов'язане з нами реальними зв'язками, ніж життя середньовічної Іспанії чи Англії. При пропаганді наших історичних традицій та національних інтересів є сенс рахуватись із цим фактом. Він сприятиме нашому успішному державотворенню, оскільки на нашій українській землі внаслідок різних історичних обставин жили і живуть представники національностей, які репрезентують свою історію, культуру та характер, близькі нам. Крім того, економічні й політичні зносини будуть вводити наше громадянство, на практиці чи в теорії, у спілкування і з іншими народами. Ось чому М. Грушевський підкреслював, що „дуже важливим не тільки з мотивів практичної користі, з погляду успіхів нашої економіки, а й з погляду морально-соціального, – щоб ці народи й краї, їх інтерес і імпульс їх життя в минувшині і сучасності уявлялись принаймні в основних своїх рисах скільки-небудь ясно українській інтелігенції” [2, с. 69]. Щоб перед нами були не просто „чужоплеменні”, іноземці, навіть не абстрактні „люди” – поляки, росіяни, євреї, греки, угорці, – а щось більш реальне і конкретне.

М. Грушевський не був утопістом і не мав надії на те, що після закінчення Першої світової війни народи Європи разом стрибнуть у царство братства і згоди, „перекують мечі на сокири й списи на орала”. Відомо, що пізніше ХХ століття дало можливість переконатись, що „ріжуть і стріляють прегарно білі білих, висококультурні німці висококультурних французів” і т.п. Ми знаємо зі своєї історії нищення „білих” і „червоних”, українців українцями. „Але культура і школа, – підкреслював М. Грушевський, – повинні робити своє діло навіть і в сих тяжких обставинах, властиво – тим більше напружувати свої сили і засоби в боротьбі проти здичавіння і злості” [2, с. 69].

Проти конфлікту інтересів, який сьогодні висунула регіональна, політична чи ідеологічна, навіть релігійна боротьба, школа мусить апелювати до тієї історичної солідарності людства, з котрої виросла вся нинішня культура, все нинішнє життя. Допомогу їй подаватимуть добре поставлені антропологія, географія, література, інші гуманітарні науки. Ці та інші проблеми висвітлюються у наукових публікаціях. Школа з особливою силою покликана розгорнути величний образ історії людської солідарності, яка переборювала расові, релігійні, кастові бар'єри, географічні, економічні і культурні особливості, застарілі конфлікти, розв'язуючи насамкінець принципи співжиття і співробітництва.

Більш, ніж будь-коли, на думку М. Грушевського, відчувається тепер велика виховуюча сила великого вселюдського пантеону, в котрім є місце Будді і Магомету, Вашингтону і Лао-цзи, Сократові і Спінозі. Вивчення історії спрямовує наш рух від тої формули *homo homini lupus est* (людина людині вовк) до формули *homo homini res sacra* (людина людині річ свята), котрою рухалося і здобувалося все, що було кращого на землі [2, с. 70].

Таким чином, національні традиції у контексті поглядів М. Грушевського містять у собі консолідуючі можливості. Вони поширюються через історію на економічну, політичну, духовну та етнічну сторони національного життя. Маючи на увазі необхідність поєднання національного з уселюдським, треба зазначити, що національному притаманна певна специфіка, яку необхідно враховувати. Йдеться, передусім, про проблеми рідної мови, розвиток прогресивних національних, побутових та культурних традицій, відновлення духовних цінностей, власне, про національне відродження України.

Список використаної літератури:

1. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України : Нове допов. вид. / Михайло Грушевський. – Донецьк : ПКФ „БАО”, 2003. – 773 с.
2. Грушевський М. С. На порозі Нової України : Гадки і Мрії / Михайло Грушевський. – К. : Наук, думка, 1991. – 121 с.
3. Баханов К. О. Схема М. Грушевського як теоретична основа побудови змісту шкільного курсу історії України / К. О. Баханов. // Історія та правознавство. – 2015. – № 9. – С. 2–3.
4. Бурлака Г. Історична тематика в літературній творчості Михайла Грушевського / Г. Бурлака. // Дивослово. – 2011. – № 12. – С. 51–54.
5. Гирич І. Наукове товариство ім. Шевченка як суспільно-політичний проект Михайла Грушевського [Текст] / І. Гирич // Вісник НТШ. – 2012. – № 47 (весна-літо). – С. 19–24.
6. Лутай В. Сучасні філософські засади реформування української системи „Освіта – наука – виробництво” [Текст] / В. Лутай. // Філософія освіти. – 2008. – № 1–2. – С. 22–34.
7. Ясь О. В. „Колективний чоловік” на авансцені історії : соціологізація минувшини в дослідницьких практиках М. Грушевського / О. В. Ясь. // Український історичний журнал. – 2014. – № 6. – С. 123–148.
8. Ковальченко И. Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований. Заметки и размышления о новых подходах / И. Д. Ковальченко. // Новая и новейшая история. – 1995. – № 5. – С. 3–34.
9. Мицик Ю. Світовий рівень – українській історичній науці / Ю. Мицик. // Пам'ять століть. – 1996. – № 1. – С. 3–9.
10. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського. Грушевський М. С. Історія України-Руси / О. Прицак. – К.: Наукова думка, 1994. – Т.1. – С. XL–LXXIII.
11. Сохань Л. С. М. С. Грушевський і Academia: ідеї, змагання, діяльність / Л. С. Сохань, В. І. Уляновський, С. Н. Кіржаєв. – К. : АН України, Ін-т укр. археології, 1993. – 322 с.